

III. MASACRELE DE LA ÎNCEPUTUL RĂZBOIULUI

1. Pogromul de la Iași

Pregătirile. La sfârșitul lunii iunie a anului 1941, mii de evrei români au fost asasinați într-unul din cele mai sălbatice pogromuri din timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Pogromul de la Iași este probabil cel mai cunoscut eveniment din toată istoria asasinatelor antievreiești din România. A fost o izbucnire antisemită violentă, de mari proporții, dar nu izolată și nici întâmplătoare, înscriindu-se într-o serie lungă de omoruri în masă făptuite de unii români.

Așa cum scria Matatias Carp, pogromul de la Iași a fost continuarea firească a zeci de ani de antisemitism din România. „Sistemul oficial antisemit de guvernământ, inaugurat la 1867 și aplicat vreme de jumătate de veac cu nezdruclinată perseverență, sistem care a impus voinței naționale, numai până în 1913, un noian de 196 de legi restrictive antisemite; neomenoase izgoniri de evrei de la sate; excluderi de la drepturile esențiale omenești (cetățenie, învățământ, muncă, funcțiuni publice, profesii libere etc.); expulzări ilegale, acțiuni huliganice ale „Ligii Antisemite”; prigoana din timpul războiului de reîntregire; plutoane de evrei din prima linie a frontului; generația de antisemiți de la 1922, cu toate nefastele ei acțiuni pe plan spiritual și material; tulburările și bătăile din universități; devastările de magazine, gospodării, sinagogi și cimitire; asasinate nepedepsite; Oradea, Borșa (localități devastate de manifestanți antisemiți – n.a.); *Numerus Valachicus*; agitații și excluderi de avocați evrei din barouri; guvernul Goga-Cuza; reînvierea sistemului antisemit de guvernământ; pogromurile din iunie 1940; aruncări de evrei din trenuri;

statutul juridic al evreilor din august 1940; Antonescu și regimul legionar cu jafurile și crimele acestuia; legislația discriminatorie cu ridicarea jafului la dogmă de stat și, în sfârșit, rebeliunea legionară, cu pustiirile și jalea lăsate de ea în urmă sunt tot atâtea etape în drumul nesfârșit de lung al prigoanei pregătitoare a asasinatelor în masă”¹.

Pogromul de la Iași a fost pregătit și de alți doi factori. Primul era și el de ordin istoric. Iașiul avea o veche și puternică tradiție antisemită, bine conturată încă din secolul al XIX-lea. Capitala Moldovei era orașul în care se născuseră „Liga Apărării Național Creștine” a lui A.C. Cuza, organizație politică violent antisemită, precum și dizidența acesteia, „Legiunea Arhanghelului Mihail” a lui Corneliu Zelea Codreanu. Al doilea factor a fost oarecum conjunctural, fiind reprezentat de intrarea României în al Doilea Război Mondial. În lunile dinaintea deschiderii ostilităților împotriva U.R.S.S., propaganda oficială antisemită a continuat a fi difuzată. Supuși unor puternice măsuri discriminatorii, evreii erau prezentați în continuare ca „străini de neam”, „agenți bolșevici” ori „factori dizolvanți” și „parazitari” ai societății românești.

La data declanșării războiului, Iașiul avea o populație care însuma cu puțin peste 100.000 de locuitori. Dintre ei, aproape 50.000 erau evrei; orașul se afla aproape de granița cu U.R.S.S.

Încă înainte de 22 iunie 1941, au fost luate în România o serie de noi măsuri cu caracter antisemit. Astfel, cu câteva zile înainte de declanșarea războiului, o rezoluție a lui Ion Antonescu pe o notă informativă decidea: „închiderea tuturor cafenelelor evreiești comuniste (*sic*), din Moldova, identificarea – pe regiuni – a tuturor jidanilor, agenților comuniști sau simpatizanți”. În continuare, Antonescu adăuga: „Ministerul de Interne trebuie să-i știe; să le interzică circulația și să fie în măsură a face cu ei ceea ce vor ordona când va fi momentul”². De asemenea, prin ordinul nr. 4.147 din 21 iunie 1941, generalul Antonescu dispunea „evacuarea tuturor evreilor între 18 și 60 ani din satele dintre Siret și Prut în lagărul de la Târgu Jiu, primele trenuri urmând să plece pe 21 iunie. Membrii familiilor

celor deportați la Târgu Jiu erau evacuați în comune urbane. Era dat un termen de 48 de ore pentru realizarea acestei operații”³. Ordinul era contrasemnat de ministrul subsecretar de stat Dumitru „Jack” Popescu de la Ministerul Afacerilor Interne și era comunicat Marelui Stat Major, Inspectoratului General al Jandarmeriei, Direcției Generale a Poliției și tuturor prefecturilor. Tot cu câteva zile înainte de declanșarea războiului, la conferința legiunilor de jandarmi din România, generalul C.Z. Vasiliu, inspector general al jandarmeriei, dădea ordin de „curățire a terenului”, ceea ce însemna măsuri de lichidare sau deportare a evreilor⁴.

O parte din acești jandarmi au tranzitat prin Iași în timpul pogromului și au acționat direct împotriva populației evreiești a orașului, în așteptarea ocupării posturilor ce le fuseseră rezervate în Basarabia și Bucovina. La procesul său din 1946, Ion Antonescu avea să spună: „Este un principiu militar că în apropierea frontului populația trebuie să fie deplasată”⁵. El avea să menționeze totodată: „Germanii au cerut ca (pe) toți evreii din Moldova să-i adunăm în ghetouri”⁶.

Este evident că existența unei masive populații evreiești în imediata apropiere a liniei frontului nemulțumea atât autoritățile militare românești, cât și pe cele germane. În depoziția sa din 12 noiembrie 1945, la proces, locotenent-colonelul Traian Borcescu, fost șef al secretariatului Serviciului Secret de Informații, declara: „Știu cu precizie că Secția a II-a a Marelui Stat Major (al armatei române – n.a.) s-a ocupat de problema mișcării populației evreiești din Moldova, prin birourile statistice respective, conducerea acestei activități având-o colonelul Petrescu Gheorghe”⁷. Secția a II-a a Marelui Stat Major avea în componență trei birouri statistice (București, Iași, Cluj) și urmărirea activitatea partidelor politice și a minorităților etnice. Între secția a II-a a Marelui Stat Major și Serviciul Secret de Informații exista o strânsă colaborare. Traian Borcescu mai adăuga: „În ceea ce privește pregătirea și punerea în practică a masacrelor de la Iași, bănuiesc că ele au fost opera eșalonului unu operativ (al S.S.I.), întrucât Eugen Cristescu (șeful S.S.I.),

când s-a întors la București, mi-a spus: «Faptele mari pe care le-am făcut în Moldova le-am făcut în colaborare cu Marele Cartier General Secția a II-a și anume cu colonelul Dinulescu Radu și locotenent-colonelul Petrescu Gheorghe. De asemenea, de la Grigore Petrovici (agent S.S.I.) știm că, în pregătirea pogromului, un mare rol l-a avut Junius Lecca, șeful rezidenței (Centrul de contrainformații de la Iași, care a furnizat toate informațiile asupra focarelor și centrelor evreiești din Iași)»⁸.

În depozițiile sale la procesul de după război, Eugen Criștescu a susținut că pogromul de la Iași ar fi fost organizat de *Gestapo*, S.D. și *Geheim Feldpolizei* (poliția militară de campanie germană) servicii care, conform lui Cristescu, activau în secret în România, fără știința autorităților române (reprezentanți ai S.D. și ai *Gestapo* fuseseră, într-adevăr, expulzați din România ca fiind implicați în rebeliunea legionară). Eugen Cristescu sublinia că singurul serviciu secret german admis oficial în România era *Abwehr*-ul, al cărui ofițer de legătură cu S.S.I. era maiorul Herman von Stransky. Numele acestui ofițer german va reveni deseori în mărturiile legate de organizarea pogromului de la Iași. Nepot al lui Ribbentrop, căsătorit cu o româncă din Galați, trăind de mulți ani în România și vorbind curent limba română, von Stransky va informa cu regularitate S.S.I.-ul român în legătură cu tentativele nereușite ale lui Horia Sima de a trece frontiera în ianuarie-februarie 1941⁹. Legătura dintre acest maior german și S.S.I.-ul român era ținută de locotenent-colonelul Ionescu, șeful serviciului „G” (Germania).

Înainte de intrarea în război împotriva U.R.S.S. a armatelor germană și română, conform ordinelor Președinției Consiliului de Miniștri și ale Marelui Stat Major, a fost constituit eșalonul unu operativ al S.S.I., cu misiunea oficială de a apăra spatele frontului de acțiuni de sabotaj, spionaj și teroare. Eșalonul număra aproximativ 160 de oameni.

La 18 iunie 1941, eșalonul a plecat cu automobile spre Moldova¹⁰. Locotenent-colonelul Traian Borcescu avea să declare (la proces) că „unul dintre obiectivele secrete ale acestui

eșalon operațional era de a înlătura pe cale de deportare sau exterminare pe evreii din Moldova. În acest scop, directorul Florin Becescu-Georgescu din S.S.I. a luat cu sine, la plecarea din București, dosarele evreilor și ale comuniștilor. De la Iași, eșalonul s-a deplasat la Chișinău, unde s-au reeditat masacrele antievreiești, cu ajutorul aceluiași echipe din S.S.I. care operaseră și la Iași. Eșalonul a ajuns, de asemenea, și la Tighina, ca și la Tiraspol, unde a organizat jafuri, iar apoi la Odesa, unde a participat la masacrarea evreilor”¹¹. Frațiuni ale eșalonului unu operativ au comis și alte jafuri și crime în Basarabia și Transnistria.

La 22 iunie 1941 s-au declanșat operațiile militare germano-române contra U.R.S.S. În aceeași zi, mii de evrei din zonele rurale din nordul Moldovei au fost transportați cu trenuri și internați în lagărele de la Târgu Jiu, Craiova, Caracal, Turnu Severin. Tot la 22 iunie 1941, un raport al chestorului Poliției Iași, colonelul Constantin Chirilovici, arăta că, în strada Crucea Roșie, la nr. 12, un număr de 25-30 tineri legionari „faceau un fel de școală sub conducerea a 2 maiori în uniformă, a unui căpitan și a unui sublocotenent”¹². Maiorii erau probabil Gheorghe Balotescu, conducător al S.S.I. din Iași, iar celălalt era, probabil, maiorul Emil Tulbure și el membru al rezidenței SST – Iași, ambii având legitimații ale Marelui Stat Major al armatei. La 24 iunie 1941, a avut loc un prim bombardament al aviației sovietice asupra Iașilor (zonele Râpa Galbenă și Gară), care a provocat pagube reduse și câteva victime. Imediat s-a născut o puternică psihoză antisemită de masă. Cadrele armatei, legionarii și cuziștii au răspândit zvonul conform căruia întreaga populație evreiască a Iașului s-ar afla în slujba Armatei Roșii, semnalizând aviației sovietice locurile unde aceasta trebuie să-și arunce bombe. „În ziua de 25 iunie, polițiști ieșeni au cutreierat casele, invitând populația creștină să-și pună la ferestre și la intrare semnul crucii”¹³. La 26 iunie 1941, la ora 11 dimineața, a avut loc un al doilea bombardament sovietic asupra Iașului. Efectele acestuia au fost devastatoare. Au fost atinse clădirea Comandamentului diviziei a 14-a, Palatul Telefoanelor;

Spitalul „Sf. Spiridon”. Au murit aproximativ 600 de oameni, dintre care 38 de evrei. Alte surse menționează 111 morți și sute de răniți¹⁴. Ca urmare a acestui bombardament, psihoza antisemită s-a întetit. Rapoarte militare românești menționau prezența unor evrei din Iași în rândul echipajelor avioanelor sovietice doborâte. De asemenea, se vorbea despre prezența în oraș a unor parașutiști și sabotori sovietici. La această dată se aflau în Iași soldați ai Diviziei 14 de infanterie, o companie a Regimentului 13 compusă din 100 de militari, un batalion de jandarmi compus din 300 de militari, un batalion de jandarmi compus din 300 de militari (unități românești)¹⁵. Se mai aflau în Iași 450 de polițiști ai orașului și alți 330 de polițiști care urmau să ocupe posturi în Basarabia și Bucovina. Totodată, se aflau în oraș trupe germane ale Corpului 30 de Armată, ale Diviziei 198, precum și ale organizației Todt¹⁶.

„La 20 iunie 1941, Henry Staerman (str. Ipsilanti nr. 7), șeful unei tabere de muncă obligatorie care cuprindea 110 tineri evrei, primise ordin de la Inspectoratul pregătirii premilitare-Iași să sape de urgență la cimitirul israelit din Păcurari două gropi de dimensiunile indicate de serviciul tehnic al primăriei municipiului. Gropile au fost terminate la 26 iunie¹⁷. Lungi de 30 și – respectiv – 15 metri, late de câte doi metri și adânci tot de câte doi metri, aceste gropi sunt indicate și în mărturia evreului Braunstein, care precizează că ordinul de săpare a gropilor fusese dat cu două săptămâni înainte de pogrom¹⁸. La 26 iunie, ziua celui de-al doilea bombardament al aviației sovietice asupra Iașului, aveau să sosească la comandamentul german din acest oraș maiorul german Von Stransky, ofițer de legătură între *Abwehr* și SSI, precum și șeful Secției „G” din SSI, Constantin Ionescu Micandru. După o ședere de câteva ore, aceștia doi aveau să plece la Holboca¹⁹.

Potrivit mărturiei ulterioare a locotenent-colonelului Constantin M. Rădulescu-Sita, care participa la 24 decembrie 1941 la un banchet oferit în onoarea lui Eugen Cristescu la onomastica acestuia, Ionescu Micandru i-ar fi spus maiorului Stransky: „Fiți liniștit, vom termina și cu acești evrei (din Iași)

așa cum am făcut-o cu evreii din București; când unii oboseau, alții le luau locul”²⁰.

Ziua de 26 iunie 1941 a înregistrat și primele victime ale pogromului din Iași. Prin raportul nr. 83 al Regimentului 13 Dorobanți către Divizia a 14-a se informa că Iosub Cojocar, Leon Schächter și Herșcu Wolf, domiciliați în str. Vasile Lupu nr. 27 bis au semnalizat aviației sovietice clădirile ocupate de armata română.

Aduși sub escortă la comandamentul diviziei, ei au fost interogați de doi ofițeri români, care i-au pus în libertate. Deoarece Dealul Copoului, unde se afla Comandamentul diviziei, era interzis accesului evreilor, cei eliberați au fost escortați de sergentul T.R. Mircea Manoliu, legionar, care îi duce la poligonul de tir al garnizoanei, unde trage focuri de armă asupra lor. Schächter, care scapă neatins, reușește să fugă; Herșcu Wolf, grav rănit, își pierde cunoștința, iar Cojocar moare²¹. În aceeași zi, cinci evrei, rămași neidentificați, sunt trimiși să marcheze cu var locul bombelor rămase neexplodate în curtea Regimentului 13 Dorobanți. Deși fuseseră trimiși de comisarul Crăciun Nicolae de la Circumscripția 5 Poliție, ei sunt reținuți la regiment²². În aceeași după-amiază, conducătorii „Comunității Evreilor din Iași” sunt convocați la chestura poliției unde evreii ieșeni sunt acuzați de colaborare cu aviatorii sovietici-evrei doborâți. Șeful poliției, locotenent-colonelul Chirilovici, ordonă predarea în următoarele 48 de ore a tuturor binocurilor, lanternelor și aparatelor de fotografiat²³. La ora patru după-amiază, se întrunesc la sediul Prefecturii Iași: prefectul județului, colonelul Dumitru Captaru, comandantul garnizoanei, colonelul Constantin Lupu, chestorul poliției, locotenent-colonelul Constantin Chirilovici, inspectorii de Siguranță Giosanu și Cosma, primul procuror și medicul orașului. Ei decid să atașeze pe lângă fiecare secție de poliție câte un detașament de jandarmi și să se facă percheziții domiciliare pentru prinderea sabotorilor și spionilor²⁴. Ca urmare, în aceeași seară, între orele 17 și 21, se fac percheziții în numeroase case de evrei, ca și razii, la acțiune participând 140

de polițiști și 677 de jandarmi (toți români), repartizați în 40 de echipe. Sunt ridicați și duși la chestura poliției 317 evrei, dintre care sunt reținuți 207, întrucât posedau lanterne sau obiecte din pânză roșie²⁵.

Vineri 27 iunie 1941 încep să se audă în Iași focuri de armă izolate, iar, imediat după ora 11, chestorul poliției, Constantin Chirilovici, telefonează colonelului Lupu, comandantul garnizoanei, pentru a-l informa că „în cartierul Păcurari (unde se săpaseră gropile din cîntirul evreiesc – n.a.) s-a strâns un grup de legionari care întonează cântece legionare și alarmează populația. Imediat, notază colonelul Lupu, m-am deplasat cu un camion cu soldați la fața locului, unde am găsit 30-40 de legionari înarmați, care începuseră să se răspândească, ducând armele cu ei. În pavilionul unde fuseseră adunați, am mai găsit două lăzi cu arme. Două dintre legionari mi s-au prezentat, spunându-mi că sunt trimiși de Serviciul Secret al Marelui Cartier General pentru a-i înarma pe respectivii legionari și a-i plasa în spatele frontului. Eu i-am întrebat pe cei doi de ce nu ne-au raportat și nouă această măsură. Apoi, m-am retras cu trupa la Comandamentul militar al orașului, iar, după aproximativ o oră, cei doi cu care vorbisem înainte mi s-au prezentat în uniforme de naiori și mi-au cerut scuze, spunând că au vrut să facă ceva secret, dar nu au reușit. Am cercetat pe acești doi ofițeri care aveau prezentat ordinele de serviciu de la Marele Cartier General. Am raportat cazul comandantului Armatei a III-a”²⁶. Cei doi maiori erau ofițerii SSI Gheorghe Balotescu și Emil Tulbur, care organizaseră o acțiune similară la Iași la 22 iunie 1941²⁷ aflându-se, însă, atunci în uniforme, iar explicația privind pasarea legionarilor în spatele liniei frontului era ciudată de vreme ce acești „agenți” erau pregătiți atât de zgomotos, încât alarmaseră întreg cartierul.

Tot ciudată a fost și comportarea colonelului Lupu, care a lăsat pe legionarii înarmați (considerați, la vremea respectivă, dușmani ai statului) să se răspândească, deși era însoțit de un mare număr de soldați.

În seara zilei de 27 iunie, în cartierul Nicolina, tatăl doctorului Marcu Kaufman a fost împușcat pe la spate de un sergent de artilerie aparținând unei unități române²⁸.

În aceeași seară, cei cinci evrei reținuți la Regimentul 13 Dorobanți sub acuzația de spionaj sunt predați tot sergentului T.R. Mircea Manoliu, pentru a fi escortați la sediul diviziei spre a fi anchetați. În loc să-i ducă la sediul diviziei, spre cercetări, conform ordinului primit, Mircea Manoliu se oprește la poligonul de tir unde, împreună cu caporalul Nicolae (sau Nicolau), îi împușcă pe toți cinci. Cele cinci cadavre au fost găsite a doua zi, iar prefectul județului a raportat incidentul comandantului Diviziei a 14-a, menționând un număr de șase victime²⁹.

Desfășurarea pogromului.

Sâmbătă 28 iunie, în cursul dimineții, un grup de 30 de soldați din Regimentul 13 și din Regimentul 24 Artilerie, sub conducerea sergentului T.R. Manoliu Mircea, maltratează și jefuiesc pe mai mulți evrei sub pretextul căutării unui post de radioemisie. Maltratările, la care participau, pentru prima dată în timpul pogromului de la Iași și soldați germani, au loc în cartierul Tătărași, strada Rachii și în cartierul Abatorului, străzile Aurel Vlaicu și Vasile Lupu. Au sosit la fața locului chestorul poliției, comandantul garnizoanei, primul procuror al orașului, pretorul Diviziei 14 și un pluton de jandarmi. Mircea Manoliu este arestat, dar, foarte curând este eliberat de pretorul Diviziei a 14-a, maiorul Nicolae Scriban³⁰. În același timp, apar pe zidurile Iașului afișe tipărite prin care se cheamă deschis la asasinat în masă: „Sâmbătă 28 iunie... am văzut lipite pe zidurile caselor afișe cu text instigator la pogrom, ca bunăoară: «Români! Cu fiecare jidan ucis ați ucis un comunist. A sosit momentul răzbunării!»”³¹. Nu este de mirare că în aceste condiții la abuzurile celor în uniformă s-au asociat și elemente ale populației civile. În plus, în seara zilei de 28 iunie, chestorul Gheorghe Leahu ordonă polițiștilor din Iași „să nu se amestece în ceea ce va face armata prin oraș, fie că va face bine sau rău”³².

În seara zilei de 28 iunie, la ora nouă, un avion lansează semnale luminoase. Imediat după aceasta, se aud pe tot cuprinsul orașului focuri de armă de cele mai diferite calibre. Se creează panică în rândul trupelor care străbăteau orașul în drum spre front. Se trăgea în cartierele Păcurari, Toma Cosma și Sărărie. De asemenea, se auzeau împușcături pe străzile Carol, Lascăr Catargiu, Lăpușneanu. Unitățile militare în drum spre front s-au desfășurat în poziție de luptă și au ripostat. În urma acestor schimburi de focuri nu s-au înregistrat morți sau răniți în rândul trupelor germane sau române, după cum nu s-au găsit urme de gloanțe pe zidurile caselor. În schimb, s-au găsit cămăși de cartușe, trase din arme de salon^{33,34}.

În oraș s-a răspândit zvonul că au intrat în acțiune parașutiști sovietici. Drept urmare, grupuri de soldați, jandarmi și premilitari români și germani, însoțiți de populație civilă au jefuit și masacrat toată noaptea. „În noaptea de 28 spre 29 iunie 1941, un grup de tineri creștini conduși de birjarul Lepioșkin și însoțiți de militari, au pătruns la marginea cartierului Abator, dedându-se la masacre însoțite de jafuri. Tot în noaptea de 28 spre 29 iunie s-a dat alarmă aeriană pe la orele 9 seara. Alarma a ținut până la 8 dimineața. În aceeași noapte, un grup de soldați însoțiți de premilitari au pătruns în blocul din strada Ștefan cel Mare nr. 3 și au împușcat mortal pe Iosif Smilovici, proprietarul magazinului de tricotaje „Minca”. Un alt grup a pătruns în curtea hotelului „Binder” din strada Lăpușneanu și au arestat, sub motiv că s-a găsit o mitralieră în podul hotelului, pe administratorul acestui hotel, Blau, împreună cu soția, fetița, o cumnată și soacra sa. După o judecată sumară, toți aceștia au fost executați prin focuri de mitralieră în fața Fundației „Ferdinand”. Blau era cunoscut ca un om pașnic și incapabil de a comite crime. În realitate, după cum s-a aflat ulterior, mitraliera fusese pusă de niște soldați legionari care păzeau Percepția fiscală nr. 1, instalată în aceeași clădire și care au jefuit chiar locuința familiei Blau³⁵.

Starea de spirit a reprezentanților autorităților române însărcinate cu păstrarea ordinii era aceea de crunt antisemitism.

Iată relatarea inspectorului regional Emil Giosanu trimisă la 29 iunie, la ora 9.30 dimineața, Direcției Generale a Poliției din București, sub nr. 23.469:

„În noaptea de 28-29 a.c., orele 10.30, evrei comuniști însoțiți de foarte slabe elemente comuniste române au tras nenumărate focuri de armă automată la Iași cu dublul scop de a provoca panică în rândurile populației și de a opri mișcările de trupe în marș. Imediat s-a sesizat poliția, armata română și germană, procedând la percheziții domiciliare”³⁶. Într-adevăr, conform raportului cu nr. 23.621 din 29 iunie 1941, raport înaintat de inspectoratul regional de poliție Iași Direcției Generale a Poliției din București, se preciza că la 28 iunie, imediat după ora 10 post-meridian, la Chestură au sosit comandantul Garnizoanei (colonelul Constantin Lupu), pretorul Armatei a III-a (colonelul Gheorghe Barozzi), inspectorul de jandarmi (colonelul Gheorghe Bădescu), inspectorul de poliție (Emil Giosanu) și pretorul Diviziei 14 (maiorul Scriban), care au examinat situația și au raportat-o domnului comandant al diviziei. S-a procedat imediat la întărirea patrulelor de jandarmi și gardieni care fuseseră trimiși în teren din zorii zilei³⁷. La aceeași ședință s-a hotărât ca, a doua zi, să fie ridicați „suspecții” și duși la Chestura Poliției.

În dimineața zilei de duminică, 29 iunie 1941, se aud la Iași din nou focuri de armă. De această dată, se trage în plin: sunt împușcați evreii. Cei care sunt cruțați sunt încolonați și escortați din cartierele Tătărași, Păcurari, Sărărie, Nicolina la Chestura Poliției. Unele coloane sunt oprite la Liceul Național, la Regimentul 13 Dorobanți, la Școala „Wachtel” și la Inspectoratul Regional de Siguranță, fiind ulterior și ele dirijate la Chestură. În majoritate, cei escortați erau bărbați, dar între ei se aflau și femei, copii și oameni foarte în vârstă: unii erau îmbrăcați, alții numai în pijamale. Bătuți, cu vânătași sau răni deschise, erau obligați să meargă în cadență și cu mâinile deasupra capului. Sunt scuipați, loviți cu pietre și cioburi de sticlă, bâte, răngi de fier sau paturi de armă de către populația civilă și de către militarii și jandarmii români și germani, care

escortează sau asistă la „spectacol”. Cei care nu puteau merge din cauza loviturilor primite sau a infirmităților fizice erau împușcați, astfel că străzile erau presărate cu cadavre”³⁸. În cartierul Păcurari, doctorul Piker a fost împușcat în fața soției sale. Au fost, de asemenea, omorâți industriașii: Fall cu fiul și ginerele său; Holzman cu unicul fiu, elev de liceu; Schmeer împreună cu cei doi fii ai săi și cu inginerul Pulferman, ginerele său. În cartierul Brătianu, au fost împușcați negustorul Milu Goldner (ucis și el în fața soției) și doctorul Manole Solomon (din str. Brătianu). Tot în strada Brătianu a fost împușcat doctorul Solomonovici, specialist ORL, venit în vizită la fiica sa. Pe strada Ștefan cel Mare a fost împușcată fetița Tauba Grunberg, în vârstă de 8 ani, care a fost găsită în dreptul magazinului „Hirschenson” cu intestinele afară. Pe aceeași stradă, la colțul cu strada Lazanschi, a fost mitraliată familia lui Samuel Leibovici. Au murit tatăl, fiica, fiul iar mama, grav rănită, a decedat ulterior la spitalul „Ghelester”. Herman Rottman, proprietar de hotel, a fost găsit împușcat pe Strada Universității. Unele din aceste crime au avut ca mobil jaful. Complice la asasinarea familiei Leibovici, actorul Vinovschi de la Teatrul Național, a preluat imediat proprietatea familiei Leibovici³⁹. În strada Xenopol nr. 3 au fost împușcați mortal negustorul Jean Olivenbaum și familia Marcusohn, compusă din 3 persoane. Soldați germani au pus cadavrul lui Olivenbaum pe o mitralieră și l-au fotografiat. Se pare că fotografia, destinată să acrediteze ideea că evreii trag în armata germană, a fost reprodusă în revista germană „Der Adler”. Aceeași soartă a avut-o avocatul Altein. În strada Stroescu, la colțul cu Vovidenie, a fost executat doctorul pediatru Cozac Averbuch de către soldați germani. Aceștia au întrebat de cei aflați într-un adăpost antiaerian dacă se află printre ei evrei. Primind răspuns negativ, au plecat, dar doctorul Averbuch a fost denunțat. Atunci, germanii s-au întors și l-au împușcat. Pe strada Sf. Andrei, la nr. 20, a fost împușcat de soldați români T.R. bătrânul Moscovici, în vârstă de 80 de ani, în timp ce fiul său era împușcat pe strada Sf. Lazăr⁴⁰. Escortarea evreilor la Chestura

Poliției era însoțită deseori de jafuri. „Herșcu Marcu, brutar (str. Zugravi, 27) a fost ridicat dis-de-dimineață de un țigan din mahala înarmat cu un ciomag. Evreul și-a luat nevasta și cei doi copii. N-a fost lăsat să-și încuie casa. S-a jefuit totul în lipsa lui. Avram Ihil, funcționar de birou în vârstă de 24 de ani, a fost scos cu ai lui din casă, toți fiind bătuți zdravăn. Tatăl său a fost bătut de un oarecare Racoviță, autopsier la morga Spitalului „Sf. Spiridon”. Mama lui a fost luată de păr și târâtă până în stradă. Cu toții au fost duși la Chestură. În lipsa lor, s-a furat totul din casă. Solomon Sternberg (str. Păcurari 24) avea încartiruit la el pe colonelul Mihulescu Mihail (Coca). În timp ce Solomon Sternberg și ai lui au fost transportați la Chestură, ordonanța colonelului a jefuit din casă cât a putut. Când s-au întors de la Chestură, evreii casei s-au plâns colonelului. Acesta, deși găzduit, le-a trântit ușa în nas⁴¹.

Adeseori, cei ce îi scoteau pe evrei din case, alături de polițiști și militari, erau civili. Henry Staerman (str. Ipsilante nr. 7) a fost scos din casă de câțiva funcționari CFR care locuiau în cartier. Ei erau înarmați cu revolve, ca și gardienii ce-i însoțeau⁴². Unii evrei erau omorâți pe loc. „Leon Davidovici (str. Pânzăriței nr. 8) a fost scos din casă împreună cu tatăl său de gardianul Roman, soțul casieritei de la cinematograful „Trianon”, ce stătea chiar peste drum. Gardianul a venit însoțit de un ofițer german. Chiar la poartă, tatăl a fost lovit cu un drug în cap. A murit în câteva clipe în brațele fiului”⁴³. Multe alte mărturii privind asasinarea evreilor pe străzile Iașiului sunt cuprinse în Dosarul nr. 5.260/1947 al Parchetului Curții din București – Cabinetul criminalilor de război⁴⁴. Astfel, Ștefan Scobai, cunoscut legionar, a împușcat mortal pe Ițic Burștin și pe Herman Mihailovici în strada Brătianu⁴⁵. Dumitru Cercel, agent la Circa VI-a Poliție Iași, a ucis 4 evrei, Dumitru Constantinescu a omorât și el mai mulți evrei cu lovituri de măciucă, iar gardianul public Gheorghe Grossu a ucis și el un evreu⁴⁶. La fel, Dumitru Rusu, de meserie cizmar, a împușcat mortal 5 evrei⁴⁷. Alți evrei au încetat din viață în câteva ore sau zile în urma loviturilor primite de la Ștefan Scobai, sculptor în

lemn, Leon Cristiniuc, gardianul public Constantin Bînduț, care a înjunghiat mortal cu baioneta trei evrei, Rudolf Iubaș sau Ion Ciubotaru, gardian public⁴⁸. Au mai maltratată grav pe evrei comerciantul Dumitru Dădărlat, funcționarul Nicolae Russu, legionarii Dumitru Andronic, Ioan Laur, Dumitru Dumitriu, căruțașul Vasile Velescu, civilul Gheorghe Tănăsescu, gardienii publici Mihai Anițulesei, Nicolae Lupu, Ion Mănăstireanu, Gheorghe Boloncea, Gheorghe Grossu, Dumitru Ciobotaru și elevul Aurel Grămătiuc⁴⁹. Cei din coloanele duse spre Chestura Poliției întâlneau deseori cadavre pe străzi. Astfel, o coloană care a părăsit Circumscripția a V-a de Poliție la ora 5 după-amiază a trecut pe lângă cadavrul unui bătrân pe strada Apeduct. La câțiva pași de acolo, a fost văzut cadavrul copilului tinichigiului Suchăr, iar pe strada Cuza Vodă, în dreptul „Camerei de Comerț”, și în fața magazinului „Ghemul Verde” erau două stive cu cadavre printre care se distingeau și cele de femei și copii. Pe strada Vasile Alecsandri, un soldat german împușca în ceafă pe un bătrân, iar în fața porții chesturii de poliție zăceau cadavrele lui Șmil Idelovici și Moise Leb, precum și cadavrul ginerelei acestuia din urmă⁵⁰. Un alt grup de evrei a fost încolonat pe strada Smârdan și a fost escortat de militari și gardieni. Pe drum a ieșit în cale un evreu care avea un bilet cu mențiunea „liber”, eliberat la chestură. Evreul a fost împușcat de un soldat german. La cabinetul de stomatologie al lui Sirata Grossu zăceau pe jos, împușcați, cârciumarul Schneider, un băiat și un bătrân, iar la câțiva pași distanță, alți evrei asasinați. În fața farmaciei „Jelea”, la colțul cu strada Sărărie, evreii morți erau așezați în stivă⁵¹. Au fost și coloane cu evrei salvați în ultimul moment. A fost cazul coloanei din care făcea parte Sulemer Izidor (str. Ștefan cel Mare nr. 42). Doi ofițeri întâlniți în drum au ordonat eliberarea evreilor din acea coloană⁵². Au existat și evrei care s-au salvat cumpărând bunăvoința celor ce efectuau raziile. Astfel, în locuința lui Mendel Sacagiu din strada Smârdan nr. 55 au intrat mai mulți militari români și câțiva locuitori civili din mahalale. Militarii au primit câte o mie de lei, iar civilii câte cincizeci și au plecat⁵³. Nu toți au fost,

însă, îngăduitori. Pe aceeași stradă Smârdan, „patrulele erau conduse de cizmarii Munteanu, Cucu și Turilă. Primii doi aveau cîomege, iar Turilă se înarmase cu o lopată. Au adunat vreo 18 evrei, printre care și pe Herșcu Waldman (strada Smârdan). Civillii Vânjean «la abator, au împușcat 11 germani»”. Evreii erau duși cu mâinile ridicate deasupra capului. Cel ce, obosit, nu ținea mâna destul de întinsă, era lovit. Au făcut pe jos vreo 3 km din strada Smârdan, prin strada Vasile Lupu, apoi strada Doncea, str. Abatorului și până în cartierul Aviației. Trecătorii care-i întâlneau îi scuipau și îi loveau.

... Ajunși pe câmpul Aviației, soldații de acolo au început să tragă în evrei cu mitralierele. Au reușit să împuște 11 evrei, dar ceilalți au fugit spre cimitirul Eternitatea. Nu i-a urmărit nimeni⁵⁴. Și alte masacre au fost evitate în ultima clipă: așa au scăpat membrii unui convoi compus din circa 800-1.000 de evrei (cu femei și copii) din care făceau parte și tâmplarul Iosub Weissman (strada Socola 142), David Ițic Meier (strada Călușei 5) și funcționarul Ițic Moritz (strada Socola 113). Toți membrii convoiului au fost siliți să se întindă cu fața în jos pe malul Bahluiului, lângă Podul Roș și în apropierea a câtorva mari gropi. Au fost apoi bătuți de căruțașul Costache Panait, de Costică Damian, de ceferiștii Gâdea Petru și Cazacu Cassian și de Petrescu, fabricant de cazane de rachiu. Aceștia au ucis pe un rabin din Buhuși, înecându-l în râu. Scena a fost văzută de șoferul colonelului Chirilovici, chestorul Poliției Iași. Sesizat, acesta din urmă a sosit imediat la fața locului, însoțit de încă un ofițer – sergentul care se pregătea să-i mitralieze pe evrei a primit ordin să-i elibereze⁵⁵.

Au fost chiar cazuri când neevrei, încercând să salveze de la moarte pe niște evrei, au fost uciși împreună cu cei pe care doriseră să-i apere. Astfel, inginerul Naum, creștin, cumnat cu primul procuror Casian, fost asistent de chimie medicală la Facultatea de Medicină din Iași și funcționar al Institutului ieșean de Igienă, cunoscut printre intimi pentru vederile sale de stânga, intervenind în apărarea unui evreu care urma să fie ucis pe strada Păcurari în dreptul Fundației „Ferdinand”, a fost

împușcat mortal de un ofițer care i-a strigat: „Mori, came, împreună cu jidanul pe care-l aperi”. Preotul ortodox Răzmeriță a fost împușcat pe strada Sărărie pe când încerca să salveze câțiva evrei. Preotul a murit împreună cu cei pe care voise să-i ocrotească. Strungarul Ioan Gheorghiu, încercând să salveze niște evrei pe strada Zugravilor, în dreptul Rampei, a fost ucis și el de lucrători ceferiști⁵⁶.

Au existat și situații fericite, ca cea a directorului morii „Dacia”, Grigore Porfir, care, deși amenințat cu împușcarea de niște soldați români, a salvat circa o sută de evrei care se aflau în întreprindere, unii la muncă obligatorie, alții mobilizați pe loc și o a treia categorie, salariați ai morii⁵⁷. Farmacistul Beceanu, riscându-și viața, a salvat și el zeci de evrei⁵⁸, iar comisarul de poliție Suvei, de la Circumscripția a doua, a eliberat o coloană de 350 de evrei pe care trebuia să-i ducă la chestură. La rândul lor, comisarul Mircescu și gardianul Sava au salvat numeroși evrei, sfătuindu-i să nu iasă din casă sau ținându-i arestați⁵⁹.

Mii de evrei au fost înghesuiți în curtea Chesturii Poliției. Un raport telefonic cu nr. 23.469 din 29 iunie 1940, dat la orele 9.30 dimineața, preciza „Până în prezent, sunt 1.000 de arestați aproape exclusiv evrei. Din ordinul d-lui General comandant se va proceda zilnic astfel. Detalii nu se cunosc, operațiunea fiind în curs. Aceste operațiuni se fac sub supravegherea d-lui prim Pretor al Armatei, Inspectorului de Jandarmi și Chestorului delegat al Poliției Iași, locotenent-colonelul Chirilovici”⁶⁰. Un alt raport oficial semnat de chestorul Poliției Iași, locotenent-colonelul Chirilovici și destinat Siguranței Iași menționa existența în curtea chesturii, la ora 9 dimineața, a aproape 1.800 de persoane (femei, copii, bărbați)⁶¹. Raportul prefectului județului Dumitru Captaru către ministrul afacerilor interne menționa că până la ora 13 se aflau la chestură „circa 3.500 suspecți în cea mai mare parte evrei”⁶², iar un alt raport al locotenent-colonelului Chirilovici, destinat ministrului de interne menționa existența a 1.000 de arestați la ora 9 dimineața, iar la căderea serii existența a 5.000 de arestați evrei⁶³. Chestorul

titular al Poliției din Iași menționa existența la ora prânzului în curtea chesturii a unui număr de 3.500 evrei⁶⁴.

Generalul Stavrescu, comandantul Diviziei 14 infanterie a venit de câteva ori în curtea chesturii. La ora 11 dimineața, după plecarea sa, o comisie compusă din comisarii de poliție Dumitru Iancu și Titus Rahoveanu a procedat la o triere a celor arestați, eliberând pe bază de acte de identitate sau pe bază de bunăvoință o parte dintre cei arestați. Cei eliberați au primit bilete pe care scria „liber” și era aplicată ștampila prefecturii. Dar unii dintre cei eliberați au fost împușcați pe stradă în timp ce se îndreptau spre casă, alții au fost readuși la chestură, în pofida biletelor pe care le primiseră. Numărul celor eliberați variază între două sute și două mii, potrivit diferitelor surse. În timp ce unii evrei părăseau chestura, alte coloane soseau acolo. Mulți evrei veneau de bunăvoie pentru a obține biletul cu mențiunea „liber”.

Către amiază, soldați germani din SS și din organizația *Todt* au format un culoar viu prin care trebuiau să treacă evreii încolonați care intrau în curtea chesturii. Germanilor li s-au alăturat jandarmi și polițiști români ca Gheorghe Bocancea, gardian public sau civili ca Ghiță Iosub⁶⁵. Toți erau înarmați cu drugi de fier sau măciuci de lemn cu care îi loveau pe evrei cu toată forța, mai ales în cap. Printre cei decedați în urma unor asemenea lovituri au fost: Iancu Șoihăt, (str. Mărzescu nr. 22), fiul său Sami Șoihăt de 19 ani și bunicul acestuia, Haim Segal de 75 de ani, precum și Berman Lucian⁶⁶. Către orele unu și jumătate după-amiază, jandarmi și soldați români, civili români, precum și militari germani au înconjurat Chestura Poliției și au format un perimetru alcătuit din străzile Vasile Alecsandri, Cuza Vodă, Brătianu și Piața Unirii. După unele mărturii, a fost unul din momentele când situația părea să scape de sub controlul autorităților române. Către orele două după-amiază, a început să se tragă în plin în evreii aflați în curtea chesturii. Se trăgea cu mitraliere, arme automate, puști de vânătoare în același timp de către soldați germani, polițiști și jandarmi români, precum și de

către civili ca Dumitru Dumitriu, proprietarul unui atelier mecanic din vecinătate⁶⁷.

Înnebuniți de panică, unii evrei au rupt gardul chesturii și s-au refugiat în preajma cinematografului „Sidoli”, în casele sau pe străzile din jur. Au fost, însă, și ei lichidați fără milă.

„Pe strada Alecsandri, în dreptul garajului «Zarifopol» din vecinătatea chesturii de poliție, am văzut mulțimea fugind în dezordine, urmărită cu focuri de armă și rafale de mitralieră. Lovit de două gloanțe, m-am prăbușit pe caldarâm. În această stare am zăcut câteva ore, văzând cum în fața mea mureau oameni, unii cunoscuți, alții necunoscuți. Am văzut, de pildă, un bătrân evreu care purta pe piept decorația „Bărbăție și credință”. Avea în mână acte, desigur dovezi ale dreptului de a purta decorația. Era, neîndoios, un veteran din Primul Război Mondial. Omul avea toracele perforat de gloanțe și trăgea să moară ca un câine pe o ladă de gunoi. Mai departe, tânărul Segal, fiul unui pielar, care trăgea să moară alături de alți doi tineri, suspinând:

– Mamă, tată, unde sunteți, dați-mi apă că mi-e sete! Nimeni nu-i putea veni, însă, în ajutor. Soldații care treceau pe stradă și vedeau evreii în agonie îi străpungeau cu baionetele, încheindu-le mai curând chinurile”⁶⁸.

Cadavrele erau jefuite de ceasuri și stilouri. Masacrul a continuat până la ora 6 seara, cu unele întreruperi, una la ora 4 și jumătate, determinată de venirea generalului Stavrescu. Potrivit declarației lui Gheorghe Leahu, comisar de poliție ieșean, în momentul de început al masacrului se constituise deja o coloană cu 2.500 de evrei care urmau să plece spre gară⁶⁹.

Numărul victimelor din curtea Chesturii Poliției e greu de stabilit. Scriitorul Marius Mircu menționează 900 de morți (500 în curtea chesturii și 400 la cinematograful „Sidoli”)⁷⁰. Cel puțin 254 de cadavre au fost imediat aruncate în gropile comune ale cimitirului israelit. Cadavrele au fost transportate cu patru camioane și 24 de căruțe. Transportul cu căruțele a durat două zile. Au fost duse cadavre și la gropile de gunoi din comuna Copou. Cadavrele au fost jefuite de haine și mulți muribunzi au

fost îngropați împreună cu cei morți. Înainte de a fi transportați, morții și muribunzii au fost așezați în stive⁷¹.

Un raport al Prefecturii de Poliție Iași, datat 30 iunie 1941, indică trei sute de evrei morți în curtea chesturii. În fața Curții de Justiție din București, maiorul Constantin Darie avea să estimeze la 3-4.000 de persoane pe cei morți sau răniți în curtea chesturii^{72.73}. Alți evrei au fost masacrați în masă la uzina de apă și la uzina electrică⁷⁴.

În după-amiaza zilei de 29 iunie s-a luat hotărârea „evacuării” din Iași a evreilor reținuți ca suspecti la Chestura de Poliție. Potrivit locotenent-colonelului Chirilovici, măsura a fost ordonată de generalul Stavrescu, comandantul Diviziei a 14-a și de prefectura județului⁷⁵. Decizia a fost adoptată la o reuniune care a avut loc în după-amiaza zilei de duminică 29 iunie, la chestură. La reuniune ar fi participat generalul Stavrescu, un ofițer superior german, locotenent-colonelul Chirilovici, chestorul Leahu, directorul chesturii – Stănciulescu, comisarul Anghel și maiorul Scriban⁷⁶. Se ceruse, în prealabil, autorizarea Ministerului Afacerilor Interne, care aprobase măsura⁷⁷. De asemenea, prefectul județului, colonelul Dumitru Captaru, discutasese la telefon cu Mihai Antonescu. Acesta îi ceruse să țină – în problema respectivă – legătura cu Ministerul de Interne, care îi va „evacua” pe „suspecti”⁷⁸.

Transportul spre gară a aproximativ 2.500 de evrei supraviețuitori din curtea chesturii a început la 9 seara. Au fost însărcinați cu această operație: un subinspector de poliție, doi ofițeri de poliție, doi șefi de secție de poliție și douăzeci de gardieni. Convoiul a fost escortat de un grup de ofițeri și soldați germani dotați cu două tancuri și două motociclete⁷⁹. Sosiți la gară, după o lungă numărătoare, timp în care cei circa 2.500 de evrei au fost obligați să stea întinși cu fața lipită de caldarâm, arestații au fost imbarcați într-un tren cu vagoane de marfă. Soldați și muncitori CFR au înghesuit cel mai mare număr de evrei în fiecare vagon. Trenul a părăsit gara Iași în ziua de luni 30 iunie 1941, în zori. În aceeași dimineață, la orele patru, s-a format la chestură un nou convoi alcătuit din 1.900 de evrei,

care au fost escortați la gară și imbarcați într-un al doilea tren, care și el a părăsit gara Iași foarte devreme dimineața. Potrivit unui raport al colonelului Dumitru Captaru, prefectul de Iași, transmis la 30 iunie 1941, ora 9.20 dimineața, Mihai Antonescu, vicepreședintele Consiliului de Miniștri, ar fi aprobat „evacuarea” evreilor ieșeni. Pe textul aceluiași raport cineva a scris de mână: „S-a comunicat, nu!”⁸⁰. Tot în cursul dimineții de luni 30 iunie au fost înhumați de-a valma, în gropile săpate înainte la cimitirul evreiesc, morții și muribunzii zilei precedente. La ora șase după-amiază, un bătrân evreu cu barbă albă – pietrarul de monumente funerare Rotmann – a sosit la cimitir, împreună cu un tânăr, pentru a aduce de mâncare evreilor care munceau ca gropari de dimineață. Trei jandarmi au ordonat noilor veniți să se dezbrace, după care i-au împușcat. Bătrânul pietrar a murit pe loc. Tânărul a rugat să se mai tragă în el un glonte. Apoi au fost îngropați și ei⁸¹.

„Totuși, nu toate cadavrele din Iași au fost îngropate. Blum Leizer, muncitor, domiciliat pe strada Cucului nr. 9, ca și alți evrei au fost siliți de germani să arunce cadavre în apa Bahluiului. Au aruncat și muribunzi și chiar oameni în viață”⁸². Se pare că în cursul acelei zile de luni au dispărut fără urmă cei o sută de evrei care făceau muncă obligatorie la Uzinele electrice ale tramvaielor⁸³. „Tot luni dimineața, taxatorul de tramvai Constantin Ifras a ucis cu ranga de la tramvai o familie întreagă: cea a agentului de lozuri Segal, compusă din tată, mamă și doi copii, care treceau pe stradă”⁸⁴. Masacrul a continuat în tot cursul zilei de luni 30 iunie în diverse puncte ale orașului, dar în proporții mult mai reduse: în total 50 de morți.

Pe la orele 13, bunăoară, pe strada I.C. Brătianu, servanții unui car de luptă – unele rapoarte spun german, altele român – au presupus că sunt atacați cu focuri de armă din clădirea unei farmacii. Au perchezionat întregul imobil, au adunat 18 evrei – unele rapoarte spun 20 – printre care un copil cu tatăl și mama, i-au dus în Piața Sf. Spiridon și, în fața unei prăvălii de pe strada Vasile Conta, i-au culcat cu fața la pământ și i-au ciuruit cu mitraliera carului de luptă⁸⁵. Au fost identificați printre victime:

Kunovici, proprietar al unui magazin de pălării din str. Ștefan cel Mare, Filip Simionovici, brutar din str. I.C. Brătianu, inginerul Nacht și cârciumarul Mille. Există și o fotografie în care, în grupul de 5-6 victime surprinse de obiectiv în strada Vasile Conta, se află și un copil de 4-5 ani⁸⁶.

„În timp ce camioanele și căruțele de gunoi transportau cadavrele, sacalele primăriei curățau sângele de pe străzi, iar grupuri noi de evrei arestați spălau piatră cu piatră în curtea chesturii, ca să dispară urmele de sânge și de păcate”⁸⁷. Acești evrei „reținuți” au fost obligați să curețe urmele masacrului cu mâinile goale. Există o fotografie și a acestei scene⁸⁸. Iată și mărturia unei femei, Leia Moise, în vârstă de 80 de ani, domiciliată în strada Apeduct nr. 6, căreia i-au murit în pogrom un fiu și doi gineri: „M-am dus să-mi caut fiul care lucra la apărarea pasivă la Uzina Electrică. M-am dus apoi la chestură, însă am fost reținută și pusă să curăț curtea. Împreună cu mine erau și alți oameni, printre care și avocatul Paul Lazăr. A trebuit să curățăm curtea de sânge și de toate urmele crimelor comise. Am strâns creiere omenești și am spălat pietrele. Am stat trei zile la chestură nemâncată. A treia zi a venit un domn general care ne-a vestit că suntem liberi și ne-a spus că tot ce s-a întâmplat este din vina evreilor care au tras asupra armatei româno-germane”⁸⁹.

În zilele care au urmat, nu s-au mai semnalat victime evreiești în orașul Iași, dar, ca o consecință directă a pogromului, evreii deportați în cele două trenuri au continuat să moară.

Trenurile morții

Două trenuri ale morții au plecat din Iași. Primul avea între 33 și 39 de vagoane și între 2.430 și 2.590 de „pasageri”. Vagoanele erau marfare și ermetic închise. În fiecare vagon au fost înghesuiți prin lovituri cu patul armei sau cu baioneta între 80 și 150 de evrei, dintre care unii grav răniți sau muribunzi. Cei care i-au înghesuit au fost soldați și polițiști români și lucrători CFR. Înainte de pornirea trenurilor, micile ferestre de aerisire au fost blocate cu scânduri bătute în cuie, astfel încât respirația

celor din vagoane devenea tot mai anevoioasă. Pe vagoane era scris „jidani comuniști” sau „ucigași ai ostașilor germani și români”. Primul tren avea destinația finală Călărași și a părăsit Iașiul între orele 3.30 și 4.15 dimineața, duminică 30 iunie 1941. Trenul s-a aflat în paza unei grupe de gardieni sub conducerea lui Ion Leucea, comandant de sergenți. Din cauza unor dispoziții și ordine contradictorii date de Ministerul de Interne, Marele Stat Major și Prefectura Județului Iași, trenul a avut, în prima zi, un traseu aberant. La ora 7 dimineața a trecut prin Târgu Frumos, oraș aflat la aproximativ 40 de kilometri de Iași. Deci, această distanță a fost parcursă în aproximativ 3 ore, cu o viteză medie de 12 km/h. Fără a se opri, trenul și-a continuat drumul spre Pașcani, de unde a ajuns la Lespezi, apoi din nou la Pașcani și de aici la Roman, unde a sosit la 11.45 dimineața, părăsind orașul la ora 16 după-amiază cu destinația Târgu Frumos, unde a sosit la ora 21.30. Trenul a ajuns, deci, din nou la 40 de km de Iași, după o „călătorie” de cel puțin 17 ore. De la Iași la Târgu Frumos nu s-a permis deschiderea ușilor vagoanelor pentru aerisire și nici ca deținuții să bea apă. Căldura era toridă și – în cele mai multe vagoane – oamenii nu se puteau mișca din cauza înghesuiei. Au avut loc scene de isterie de masă. Oamenii își beau urina sau sângele din răni. Mulți au înnebunit înainte de a muri. Sunt menționați în acest sens Carol Drimor, activist socialist, Haim Gheller, talmudist, Solomon Kahane, negustor și fiul inginerului Gheșl Buchman⁹⁰. Unii deținuți s-au sinucis. Foarte mulți au leșinat și au pierdut noțiunea timpului. Într-un vagon „au rămas în viață, până la Târgu Frumos, doar opt copii și trei bătrâni... Cadavrele aveau o înfățișare stranie: rigide, în poziția în care căzuseră pe jos, înlănțuite între ele și nemișcate, formau parcă o singură masă inertă. În vagon era un miros oribil: duhoare amestecată cu sânge, cadavre și fecale. Cu efortări uriașe, m-am descleștat din acea masă a cadavrelor”⁹¹. Se pare că, înainte de a ajunge la Târgu Frumos, unii deținuți au reușit, în gara Săbăoani, să rupă o parte din scândurile ferestrelor pentru a primi puțin aer. Dar paznicii trenului au tras atunci în plin în deținuții din vagoanele respective⁹². La Târgu

Frumos, după oprirea trenului, au fost deschise patru vagoane. Erau cele ocupate de ultimii deținuți, imbarcați la Iași. În fiecare vagon erau 40-50 de oameni în viață, dar într-o stare deplorabilă, abia ținându-se pe picioare de ameteală. În al doilea și al treilea vagon erau aproximativ tot cam atâtea persoane. Dar, în al treilea vagon era și un mort: un bătrân cu barbă albă⁹³. Cei două sute de evrei care s-au găsit în cele patru vagoane au fost escortați până la sinagoga orașului⁹⁴. În acel moment, doi căpitani, unul german și altul român, acesta cu numele de Danubiu Marinescu și comandant al batalionului de căi ferate, au interzis deschiderea altor uși și debarcarea din vagoane. A urmat un schimb de convorbiri telefonice între căpitanul Marinescu, doritor să-i execute pe supraviețuitorii din tren și prefectul județului, care ezita să coboare din tren cadavre, întrucât nu avea în acest sens ordin de la Ministerul de Interne⁹⁵.

La coborârea din tren a celor două sute de evrei, aceștia au fost luați în primire de comisarul Ion Botez, care „a interzis sub pedeapsa împușcării de a li se da ajutor” și apoi i-a escortat la sinagogă⁹⁶. „Pe drum, dat fiind că de duminică dimineață (când fuseseră arestați la Iași – *n. a.*) erau nemâncăți și însetați, mulți se aplecau spre bălțile ce se aflau pe șosea pentru a bea apă. În acel moment erau împușcați de polițistul Botez”⁹⁷. Un alt supraviețuitor descrie o scenă similară. „Pe drum am fost bătuți de către Botez... Subsemnatul am fost tăiat cu baioneta din ordinul lui Ion Botez”⁹⁸. La sinagogă, evreii au fost jefuiți de stilouri, bijuterii, bani sau ceasuri. Președintele comunității locale evreiești, Freitag, a fost bătut de soldații care jefuiau. El venise la sinagogă pentru a da ajutor celor coborâți din trenuri. La jaf a participat și învățătorul Dumitru Atudorei, locotenent în rezervă. Doi fii ai lui David Bondel, aflat și el la fața locului, care au refuzat să predea inelul și ceasul, au fost împușcați de un plutonier neidentificat, ajutor al locotenentului Atudorei⁹⁹.

În zorii zilei de 1 iulie 1941, la gara din Târgu Frumos a sosit de la Iași un camion cu jandarmi sub comanda sublocotenentului Aurel Triandaf, care a preluat comanda trenului și a ordonat deschiderea ușilor vagoanelor și coborârea

cadavrelor. „Porțile vagonului au fost deschise și din depărtare se striga să aruncăm cadavrele. Cei din afară nu se puteau apropia de vagon din cauza mirosului oribil. Cei ce se apropiau umblau cu batistele la nas... Țăranii din împrejurimi au fost adunați să vadă pe comuniștii care au tras în trupele române și germane”¹⁰⁰. Iată cum descrie aceeași scenă primarul orașului Târgu Frumos: „Am încercat să debarcăm cadavrele cu ajutorul celor rămași în viață, dar aceasta a fost imposibil, din cauza slăbiciunii lor și din cauza stării în care erau cadavrele. Am dat ordin poliției ca să aducă țigani pentru a face această operație. Aceștia, tentați de posibilitatea de a umfla o gheată sau o haină, au acceptat să facă operația și aceasta a ajutat la salvarea celor care rămăseseră în viață. Cadavrele erau în număr foarte mare. În unele vagoane stiva cu morți se înălța până la jumătatea vagonului, astfel încât era foarte greu să rezolve operația scoaterii cadavrelor în circa două ore cum fusese programat... Unele vagoane aveau 140-145 de oameni, din care 80-90 erau morți”¹⁰¹. Dintre cei morți „mulți erau cu capul spart, unii cu ochii scoși, alții cu adânci leziuni provocate de lovituri, încât am avut impresia că unii au fost imbarcați chiar morți de la Iași”¹⁰². Un număr de 650 sau 654 de cadavre au fost încărcate în camioane sau căruțe și transportate la cimitirul evreiesc din localitate, unde au fost îngropate¹⁰³. În timpul transportului, gardianul public Tănase Gheorghe, care, în seara precedentă, la sosirea trenului în gară, se distrase trăgând cu revolverul prin ferestrele vagoanelor încărcate cu evrei, s-a urcat într-o căruță „deasupra cadavrelor, amenințând cu aceeași soartă pe localnicii evrei din Târgu Frumos”¹⁰⁴. Pe acești localnici el îi scosese înainte la cimitir, lovindu-i și punându-i să pregătească gropi pentru cei morți. La cimitir a fost săpată o groapă de 25 m lungime, adâncă de doi metri și jumătate și tot atât de largă. Groapa începuse a fi săpată la 29 iunie, cu o zi înainte de sosirea, la orele 16, a trenului la Târgu Frumos¹⁰⁵.

Preotul Paul Teodorescu din Războieni, martor ocular, alături de câțiva adolescenți evrei folosiți ca gropari, a auzit zgomote din groapa comună. El a declarat că, în ciuda unui

conflict cu un subofițer german care știa românește (fusese crescut la Timișoara sau Sibiu), a plătit pe câțiva țigani să-l scoată afară pe supraviețuitor. Operațiunea a durat de la orele 14 la orele 16, căci nu era ușoară, evreul viu fiind depus încă de dimineață și aflându-se în fundul gropii sub multe cadavre. „În sfârșit, a fost scos. Era în pielea goală și, pentru că era plin de noroi și murdărie, i s-a dat să se spele. «Mortul înviat» a refuzat să bea apă, a băgat, însă, pumnii în căldarea cu apă rece și a cerut lapte, ceea ce i s-a adus. După aceasta, i s-au dat niște haine luate de la morți. A fost îmbrăcat și suit în camionul care venise cu un alt transport de cadavre de la gară”¹⁰⁶. Calvarul celor rămași în tren nu a luat sfârșit. Unii deținuți au încercat să bea apă din băltoacele aflate pe lângă linia ferată, înmuind în ele fășii rupte din cămăși. Primarul orașului Târgu Frumos a încercat să dea pâine și apă celor din vagoane, însă a fost împiedicat de soldați români și germani. Totuși, după un timp, el a reușit să o facă. „Când am voit să lăsăm deschise ușile vagoanelor, cei dinăuntru ne-au rugat să le închidem, deoarece erau loviți cu pietre de soldați din gară”¹⁰⁷. O deraiere a întârziat plecarea trenului, care a fost tras la rampa Ruginoasa și a rămas pe loc. Acolo au mai fost descărcate cadavre din vagoane. „Aflându-se aproape de apă și de atâta vreme însetați, cei mai mulți dintre deținuți n-au putut rezista, sărind din vagoane prin mica fereastră și fugind după apă. O bună parte dintre ei au fost, însă, împușcați de soldați și pot să descriu scena în care un plutonier (probabil Anastase Bratu, ajutorul sublocotenentului Triandaf, comandatul trenului) a executat un copil de 11 ani în felul următor: copilul sărise să bea apă, plutonierul l-a împușcat în pulpa unui picior și micuțul a căzut. Cum el striga fără încetare după apă, plutonierul l-a luat de picioare și – întrebându-l «vrei apă?» – i-a spus: «satură-te» și i-a băgat capul în apa Bahluiului, ținându-l așa până l-a înecat. Apoi, a aruncat cadavrul în râu”¹⁰⁸.

Sub comanda sublocotenentului Triandaf, a subofițerului de jandarmi Anastase Bratu și a treizeci de jandarmi, pe data de 1 iulie, între orele 3.45 și 4.00 după-amiază, trenul morții a

plecat de la Târgu Frumos spre Călărași. Trenul a ajuns a doua zi dimineață la Mircești, aflat la aproximativ 40 de km de Târgu Frumos. Au fost descărcate din tren 327 de cadavre, care au fost înmormântate la marginea satului Iugani. Vagoanele au fost deschise numai pentru coborârea cadavrelor¹⁰⁹. Un grup de evrei, înnebuniți de sete, au sărit din tren pentru a bea apă din niște băltoace de lângă linia ferată. Au fost imediat împușcați din ordinul sublocotenentului Aurel Triandaf, care a tras și el cu revolverul în ei¹¹⁰. Pe data de 3 iulie 1941, trenul a ajuns la Săbăoani, aflat la 10 km distanță de Mircești. De aici el și-a continuat drumul la Roman, aflat la alți aproximativ 10 km de Săbăoani, unde nu a fost însă lăsat să intre în gară, din cauza mirosului pe care îl exhală. Din ordinul Marelui Cartier General, instalat la Roman, trenul a fost reîntors la Săbăoani, unde au fost coborâte alte 300 de cadavre¹¹¹. Până în stația Roman deținuții nu au primit apă, datorită ordinelor severe date de sublocotenentul Aurel Triandaf. La multe opriri, garda trenului a tras asupra celor aflați în vagoane. În alte gări, soldați germani sau români aruncau cu pietre în cei din vagoane. Găleți sau pălării cu apă au fost vândute de muncitori ceferiști contra unor sume exorbitante. De la Săbăoani, unde deținuții în viață au fost examinați de medici militari români, trenul s-a îndreptat din nou spre Roman. Aici au fost descărcate 53 de cadavre și o parte din deținuți au fost îmbăiați și deparazitați, rămânând cu acest prilej complet fără îmbrăcăminte. În ziua următoare, evreii au fost imbarcați în alte vagoane și trenul a părăsit orașul Roman având și o încărcătură de 50 kg zahăr destinată deținuților. În noaptea de 4 spre 5 iulie, trenul se afla la Mărășești (aproximativ 120 km de Roman), unde au fost debarcate alte 10 cadavre. În noaptea de 5 spre 6 iulie trenul s-a oprit la Inotești, aflat la aproximativ 100 km de Mărășești, unde au mai fost scoase 40 de cadavre. La Ploiești, deținuții au primit de băut și 600 de pâini. În după-amiaza zilei de 6 iulie, trenul a sosit la Călărași, unde, la evacuarea vagoanelor au fost găsiți 1.076 de supraviețuitori, din care 69 de muribunzi. S-au mai găsit și 25 de cadavre. Cu aceasta, misiunea celor 30 de jandarmi din escortă s-a terminat.

Ei au primit, la întoarcere, în București, câte o jumătate de pâine, brânză, două pahare cu vin și 70 de lei de fiecare¹¹².

Deci, primul tren al morții, plecat din Iași în zorii zilei de 30 iunie cu 2.530 de evrei, a ajuns la Călărași la 6 iulie după amiază cu 1.011 supraviețuitori (muribunzii au decedat în următoarele zile). O distanță de circa 500 de km a fost parcursă în șase zile și jumătate pe caniculă și – în mare parte a timpului – fără apă. Numărul cadavrelor coborâte din tren a fost: 10 la Mărășești; 654 la Târgu Frumos; 327 la Mircești; 300 la Săbăoani, 53 la Roman, 40 la Inotești și 25 la Călărași¹¹³. De remarcat că, deși trecerea timpului a fost și un factor agravant, din momentul în care s-a început descărcarea cadavrelor și mai ales s-a dat apă deținuților, numărul de morți a scăzut. În primul tren au fost asasinați peste 1.400 de evrei (între 1.414 și 1.519 victime, cifrele depinzând de diversele rapoarte oficiale). Istoricul israelian Jean Ancel estimează însă că primul tren al morții a avut o încărcătură umană de peste 5.000 de oameni, că, în consecință, numărul de victime este mult mai mare și că numai la Târgu Frumos au fost îngropați 1.258 de evrei¹¹⁴. Supraviețuitorii acestui tren au fost internați într-un lagăr improvizat, la Călărași, în curtea regimentului 23 infanterie, unde au fost deținuți până la 30 august 1941, deci aproape două luni. În acest lagăr, mita, ca și faptul că s-a permis sosirea unui delegat al Comunității evreiești din București cu ajutoare, au contribuit la ameliorarea vieții deținuților. Marea majoritate a lor au rămas în curtea regimentului. 100 de copii și 100 de intelectuali au fost mutați în sinagogile din oraș. Două treimi din deținuți au stat complet goi în primele zile. În timpul internării la Călărași au murit 99 de deținuți, în cifră incluzându-se și cei 69 de muribunzi coborâți din tren¹¹⁵. Dintre deținuți, bolnavii au fost internați în spitale (între 60 și 95), dar și acolo au fost puși la muncă. Alți deținuți au fost puși la muncă forțată în localitățile Gheorghieni sau Piuța Petrii. La sfârșitul lunii august 1941 s-a decis eliberarea evreilor din lagărul de la Călărași. Ei au fost încredințați unei escorte militare românești care i-a apărut pe tot parcursul traseului până la Iași de elementele

huliganice din diverse gări¹¹⁶. Nu se cunoaște numele locotenentului care, conform multor mărturii, s-a purtat exemplar cu foștii deținuți, simplificând formalitățile și salvându-i de violențe.

Al doilea tren al morții are o istorie mai scurtă, dar tot atât de cutremurătoare. La 30 iunie 1941, în jurul orei 6 dimineața, au fost imbarcați în acel tren format din 18 vagoane, 1.902 de evrei. În ultimul vagon au fost încărcate optzeci de cadavre ridicate din gara Iași, oameni împușcați, înjunghiați cu baioneta sau zdrobiți cu ciocane utilizate la căile ferate. Trenul era păzit de șase gardieni comandați de Constantin Ciuhai¹¹⁷. De la plecarea trenului până în momentul sosirii la Podul Iloaiei, aflat la 20 de km de Iași, au trecut opt ore. Uneori, trenul mergea atât de încet încât escorta îl urma pe jos. Au fost găsite vagoane cu o sută de morți și 3-4 supraviețuitori, muribunzi. Au existat vagoane în care la fiecare 2-3 minute murea un om. Și în acest tren disperarea, setea, căldura au sporit numărul victimelor. Dr. Peretz, văzând că trag să moară tatăl și doi frați ai săi, s-a strecurat printr-o gaură a podului vagonului să le aducă apă. A fost împușcat de un soldat german. După puțin timp, tatăl său și unul din frați au murit. Celălalt frate a supraviețuit. Tili Smilovici a oferit unui soldat 100.000 lei pentru un pahar cu apă. Soldatul a dispărut, iar Smilovici a sărit din vagon să bea dintr-o baltă. A fost împușcat. Dentistul Friedman, căsătorit de trei zile, a cumpărat cu 20.000 lei un pahar cu apă. I s-a adus în fapt un pahar cu sodă caustică pe care l-a băut. A murit în scurt timp. Alt dentist, Goldman, a încercat să se sinucidă de mai multe ori, fiind împiedicat de alți deținuți¹¹⁸. Din cei 1.902 evrei imbarcați în tren, au murit 1.194, care au fost înmormântați în cimitirul local. Jean Ancel estimează că în acest tren au fost imbarcați peste 3.000 de evrei, din care circa 2.000 au murit¹¹⁹. Unii supraviețuitori au băut apă dintr-o baltă destul de adâncă, în care se bălăceau și porcii. Ei au murit după ce au leșinat și s-au înecat. Supraviețuitorii au fost inițial închiși în sinagogă și apoi distribuiți pe la casele evreilor din târg. După 4-5 luni, li s-a permis să se întoarcă la Iași. Între ei au fost și 39 de femei¹²⁰.

Numărul victimelor pogromului de la Iași nu a putut fi stabilit cu exactitate. În funcție de diverse surse, acest număr oscilează între 3.200 și 12.000. Unii istorici români estimează la 3.200 numărul evreilor uciși la Iași¹²¹. Diplomați germani citați de Raul Hilberg indică cel puțin patru mii¹²². Curzio Malaparte*, care se afla la Iași în timpul pogromului, vorbește de șapte mii de victime¹²³. Surse documentare din arhiva Ministerului Afacerilor Interne, citate de istoricul Gheorghe Zaharia, menționează peste opt mii de victime¹²⁴. Aceste surse au fost utilizate și în dosarul judiciar al procesului Antonescu. Actul de acuzare din același proces menționează zece mii de victime. Un raport SSI, datat 23 iulie 1943, bazat pe liste de morți pregătite de sinagogile din Iași, menționează cifra de 13.266 de victime, inclusiv 40 de femei și 180 de copii (USHMM/SRI RG 25.000 4M, rola 115; a se vedea și Cristian Troncotă, *Eugen Cristescu, omul serviciilor secrete românești. Memorii 1916-1944*, Editura Roza Vânturilor, București, 1977, p. 118-119). Istoricul israelian Jean Ancel menționează alte două documente conform cărora numărul victimelor pogromului ar fi fost 13.868 sau 14.850¹²⁵.

Cu privire la vinovați, după cât se pare, rolul SSI-ului român a fost doar acela de a pregăti masacrul de la Iași. Totuși, ulterior, în depoziția sa, locotenent-colonelul Traian Borcescu, din cadrele SSI, avea să declare: „În ce privește masacrul propriu-zis, deși eșalonul (operațional al SSI – n. a.) nu a avut misiune executorie, el a luat, totuși, parte la măcel prin echipe alcătuite din membrii săi: o echipă condusă de Grigore Petrovici și de căpitanul Gheorghe Balotescu; o altă echipă condusă de maiorul Tulbure; o alta, condusă de Cristescu Gică, fratele lui Eugen Cristescu. Toate aceste echipe au acționat sub conducerea directorului Florin Becescu-Georgescu¹²⁶. Membrii echipei SSI condusă de Grigore Petrovici au confirmat că, cel

* Celebru scriitor italian. A fost pe diferite fronturi ale armatelor germane și italiene. În calitate de căpitan în serviciile italiene de propagandă, a scris cartea de reportaje *Kapul*, unde un capitol este rezervat pogromului din Iași.

puțin această echipă, s-a aflat în ziua de duminică 29 iunie în curtea Chesturii de Poliție Iași¹²⁷.

Este limpede că legionarii care au incitat la pogrom au fost înarmați și instruiți de agenți ai SSI. Se mai pune, însă, o întrebare: oare Eugen Cristescu, șef al SSI, putea, fără o aprobare superioară, să-i înarmeze pe legionari, care erau dușmanii regimului Antonescu? Potrivit mărturiilor de mai târziu ale anumitor ofițeri ai SSI, Eugen Cristescu i-ar fi informat, prin buletinele trimise la București sau la Piatra Neamț, pe Ion Antonescu, precum și pe Mihai Antonescu despre masacrele de la Iași. În cadrul acelorași mărturii, ofițerii respectivi au arătat că Eșalonul unu operațional al SSI ar fi trimis lui Mihai Antonescu un album cu fotografii înfățișând aspecte ale pogromului din Iași și oferind drept justificare a asasinatelor acțiunea partizanilor sovietici, care ar fi tras focuri de armă asupra militarilor români și germani¹²⁸.

În afară de SSI, în legătură cu care există o mare probabilitate că ar fi fost vinovat de declanșarea pogromului din Iași (beneficiind, în acest sens, și de posibila complicitate a Biroului doi al Statului Major al Armatei Române) autoritățile militare locale au avut și ele o grea responsabilitate. Printre reprezentanții acestor autorități s-a aflat colonelul Constantin Lupu, comandantul garnizoanei Iași. Acesta nu a făcut nici o încercare de a-i dezarma pe legionarii veniți cu arme de foc, iar unele trupe din subordinea sa au participat la jefuirea, arestarea și asasinarea de evrei.

Trebuie citat, de asemenea, colonelul Captaru Dumitru, prefectul județului Iași, care a primit și executat ordinul de a evacua cu trenul pe evreii din oraș. El a cerut și obținut pentru această acțiune aprobări de la Ministerul Afacerilor Interne și de la Mihai Antonescu, în acel moment înlocuitor al lui Ion Antonescu, acesta fiind plecat să conducă operațiunile militare¹²⁹. Este interesant de notat faptul că, în raportul său din 29 iunie 1941 către Ministerul Afacerilor Interne, colonelul Captaru scria că „anumiți indivizi încearcă să-i ponegrească pe evrei pentru a determina asasinarea în masă a acestora de către

militari ai armatelor germană și română și de către populația creștină”¹³⁰. Dar, într-un al doilea raport (din 2 iulie 1941) tot către Ministerul Afacerilor Interne, același colonel Captaru îi declara pe evrei vinovați de pogrom, acuzându-i că erau comuniști, sabotori și ar fi folosit arme de foc împotriva armatelor română și germană¹³¹. În ce-l privește, colonelul Chirilovici, chestorul Poliției Iași, pe de-o parte a împiedicat producerea unor asasinat în masă, dar, pe de altă parte, a participat, prin forțele pe care le comanda, la arestarea și torturarea unor evrei și generalul Stavrescu, comandantul Diviziei a 14-a, a participat la adoptarea tuturor hotărârilor referitoare la arestarea și evacuarea evreilor din Iași.

În sfârșit, complicitatea și inițiativele armatei germane sunt evidente în tot ce s-a petrecut în cursul pogromului pe străzile orașului Iași, ca și în curtea chesturii*.

În noaptea de 28 spre 29 iunie, la ora 23, colonelul Lupu a avut o convorbire telefonică cu Ion Antonescu, raportându-i situația. Ion Antonescu a ordonat „evacuarea totală (inclusiv femeile și copiii) populației evreiești din Iași, considerând această evacuare ca «necesară». Evacuarea trebuia făcută pe «pachete», mai întâi la Roman și apoi la Târgu Jiu”¹³².

De asemenea, în dimineața zilei de 29 iunie, Mihai Antonescu a ordonat Prefecturii Județului Iași ca „populația evreiască din oraș să fie evacuată cu bărbați, femei și copii, pe grupuri, un transport fiind îndreptat spre Târgu Frumos, iar altul spre Podul Iloaiei”¹³³.

La 30 iunie 1941, un ordin al generalului Ioanițiu, șeful Marelui Cartier General, preciza: „Domnul general Antonescu a ordonat ca toți evreii comuniști din Iași, precum și cei asupra cărora s-au găsit steaguri roșii și arme să fie executați chiar în noaptea aceasta. Raportați executarea la Ialomița”¹³⁴.

Un comunicat oficial, dat la 1 iulie de Președinția Consiliului de Miniștri, anunța moartea a 500 de evrei. În

* Responsabilitatea lui Ion Antonescu în declanșarea pogromului de la Iași este evidentă, așa cum rezultă din diverse documente și mărturii din timpul războiului.

comunicat se putea citi: „Sovietele urmăresc pe toate căile să producă acte de sabotaj, de dezordine și de agresiune în spatele frontului. În acest scop, lansează din avion, cu parașutele, spioni și agenți teroriști care iau contact cu agenții rezidenți din țară și cu populația iudeo-comunistă, pentru a organiza împreună acte de agresiune. Câțiva dintre acești agenți au fost prinși, iar actele de agresiune au fost sancționate. La Iași au fost executați 500 de iudeo-comuniști care trăsese răzuri de armă din case asupra soldaților germani și români. Toate încercările ce se vor mai face de a tulbura liniștea și ordinea vor fi reprimare pe loc, fără cruțare.”

Printr-un ordin trimis tuturor prefecților României, la 4 iulie 1941, generalul Antonescu îi acuza pe evrei că ei și comuniștii „au insultat și atacat” armata română, în timpul evacuării de către aceasta a Basarabiei. După ce califică drept „o adevărată rușine” faptul că armata s-a lăsat insultată și atacată fără a reacționa, generalul Antonescu adăuga: „Rușinea este și mai mare când soldați, din proprie inițiativă și – de multe ori – numai în scopul de a jefui sau maltrata, atacă populația evreiască și omoară la întâmplare^{135.136}, așa cum a fost cazul la Iași”.

Mai târziu, când, după 23 august 1944, Ion Antonescu era tradus în justiție, el răspundea – la proces – acuzatorului public care îi pusese o întrebare referitoare la cei uciși în timpul masacrului de la Iași: „Am știut de două mii care au fost băgați într-un vagon în gara Iași și asfixiați. Pentru acești două mii am plecat la Iași și am fost chiar bombardat în gara Nicolina, unde am vorbit cu generalul german. Am spus să se facă o anchetă să văd cine a fost vinovat. Oare *Gestapo*ul german? N-am aflat decât de un singur legionar, pe care l-am dat în judecată, dar a fost achitat. L-am dat a doua oară în judecată și m-am interesat ce s-a făcut cu el. Mi s-a răspuns că a fost trimis pe front, unde a murit”¹³⁷.

În realitate, sergentul T.R. Mircea Manoliu* a supraviețuit frontului. El a fost – probabil – singurul român tradus în justiție în timpul războiului pentru asasinat comise în pogromul de la Iași. La 25 iulie 1941, Mircea Manoliu a fost judecat de o curte militară sub acuzația de crimă, dar a fost achitat¹³⁸.

Generalul Leoveanu era directorul general al Poliției și Siguranței Statului. După masacrul de la Iași, generalul Ion Antonescu a ordonat o anchetă, cu care a fost însărcinat acest director general. La 2 iulie 1941 el îi prezenta lui Antonescu un memoriu referitor la cercetările pe care le efectuase la Iași, ca urmare a ordinului numărul 4.678 emis de Ministerul Afacerilor Interne. În memoriu, generalul Leoveanu specifica faptul că, în rândurile unităților militare române și germane nu se înregistrase la Iași în zilele respective nici un mort sau rănit. Se arăta, de asemenea, că echipe formate din polițiști și jandarmi români și din militari germani efectuaseră „percheziții severe” în casele evreilor. Totodată, generalul Leoveanu arăta că germanii protestaseră vehement atunci când, la chestură, ofițeri români de poliție eliberaseră pe evreii trecuți de 60 de ani, ca și pe femei și copii, arestând din nou pe o parte dintre cei lăsați liberi. Se mai arăta în memoriul conținând concluziile anchetei că tot germanii fuseseră cei care, în gara Iași, îi înghesuiseră în număr foarte mare pe evrei în vagoane complet închise. Generalul Leoveanu informa că procedase la arestarea unui număr de 99 de civili și nouă militari români găsiți vinovați de jafuri. El adăuga: „Inspectoratul și Chestura Poliției Iași și-au făcut pe deplin datoria, stabilind legătura cu autoritățile locale, administrative și militare, asigurând ordinea și împiedicând jafurile”¹³⁹.

Memoriul generalului Leoveanu preciza, de asemenea:

„Nu a existat nici un rănit sau mort la unitățile române asupra cărora s-a tras și nici un semn de gloanțe pe zidurile caselor sau geamuri sparte... Bănuiesc că nici germanii nu au avut morți și răniți; prin urmare, atacul a fost un simulacru

* La el s-a referit Ion Antonescu în depoziția sa la proces (n. ed.).

executat cu arme de salon (s-au găsit pe teren tuburi trase de arme din această categorie) și cu un sistem de pocnitori care au imitat focul armelor automate. Socotesc că atacatorii au fost legionari și borfași care urmăreau să producă panică pentru a devasta”¹⁴⁰.

Pogromul de la Iași a suscitat indignarea unei părți a corpului diplomatic acreditat în capitala României. Miguel A. Rivera, ministrul Republicii Chile la București, revenit în America Latină, avea să declare la o conferință de presă: „E greu de descris ceea ce le-au făcut evreilor din România bandele naziste și făptași români. Limbajul uman este prea sărac pentru a găsi cuvinte. Evreii din România au fost deposedați de bunurile lor, șantajați, atacați cu brutalitate și mulți dintre ei masacrați în cele mai oribile condiții”¹⁴¹.

Jacques Truelle, ministrul guvernului de la Vichy la București, nota într-o scrisoare adresată la 10 noiembrie 1941 amiralului Darlan, pe atunci vicepreședinte al Consiliului de Miniștri în regimul mareșalului Pétain: „Părea că ororile al căror teatru a fost, în iulie trecut, orașul Iași, și în legătură cu care am prezentat o dare de seamă în scrisoarea cu numărul 195, expediată la Vichy cu data 4 iulie, nu pot fi întrecute”¹⁴².

Franklin Mott Gunter, ministrul Statelor Unite la București, care, încă din august 1940, atrăsese atenția primului ministru de atunci, Gigurtu, „asupra consecințelor pe care legislația antisemită adoptată la 8 august 1940 le va avea asupra imaginii României în lume”¹⁴³, scria într-un raport către secretarul de stat: „Am discutat de multe ori cu colegii mei despre recente acte de violență. Ei sunt tot atât de dezgustați ca și mine de aspectul hidos al acelor acte. Nunțiul Papal, bunăoară, pretinde că a făcut observații categorice Ministerului Afacerilor Externe, deși n-a dezvăluit natura exactă a intervenției sale. Alți colegi, ca ministrul Braziliei, al Portugaliei și al Elveției, mi-au cerut să recomand guvernului meu să facă un protest internațional comun”¹⁴⁴.

În același raport, ministrul Statelor Unite la București scria că, în mai multe rânduri, comunicase generalului Antonescu și altor persoane oficiale române faptul că guvernul și poporul american deplâng procedeele folosite în România împotriva vieții omenesci¹⁴⁵. Totodată, un memorandum redactat de Cloyce K. Huston, al doilea secretar al Legației SUA la București și trimis la 19 august 1941 la Washington, memorandum consacrat situației evreilor din România, informa despre comunicatul oficial român care anunța executarea a 500 de evrei în pogromul de la Iași, despre trenurile morții și despre masacrele de mare amploare comise în zonele de operații militare¹⁴⁶.

Ministrul Statelor Unite la București, ca și Departamentul de Stat al SUA, aveau și un alt motiv de a se interesa îndeaproape de pogromul de la Iași: Joseph M. Hirsch, cetățean american naturalizat; Nathan Spitzer, cetățean american născut în SUA și Iacob Nimovitz, rezident permanent în SUA, fuseseră și ei uciși la Iași, primii doi chiar în trenurile morții¹⁴⁷.

NOTE

¹ Matatias Carp, *Cartea Neagră*, vol. 2, p. 11.

² *Idem*, p. 39.

³ DCFRJDH, vol. 2, p. 414-415.

⁴ *Idem*, vol. 6, p. 445.

⁵ *Procesul mării trădări*, p. 53.

⁶ *Idem*, p. 64.

⁷ Matatias Carp, *Cartea Neagră*, vol. 2, p. 48.

⁸ *Idem*, p. 50.

⁹ USHMM/SRI, RG 25.004M, rola 44, fond 108233, vol. 5; Matatias Carp, *Cartea Neagră*, vol. 2, p. 41; *Procesul mării trădări*, p. 170.

¹⁰ Matatias Carp, *Cartea Neagră*, vol. 2, p. 19.

¹¹ *Idem*, p. 51-52.

¹² Aurel Kerejki, Maria Covaci, *Zile însângerate la Iași*. Editura Politică. București. 1978, p. 50.

¹³ Matatias Carp, *Cartea Neagră*, vol. 2, p. 61; DCFRJDH, vol. 6, p. 35.

¹⁴ Matatias Carp, *Cartea Neagră*, vol. 2, p. 22, 95; Aurel Kerejki, Maria Covaci, *Zile însângerate*, p. 53.

2. Masacrele din Basarabia și Bucovina în cursul primelor săptămâni de război

În 1941, generalul Ion Antonescu dădea, cu privire la evrei, un ordin cu numărul 2.436, în care se putea citi între altele: „Circulația evreilor pe străzi va fi oprită de la ora 18 și până dimineața la ora 7. În acest interval de timp, evreii vor fi grupați pe cartiere și adunați în anumite clădiri mai mari, sub pază, pentru a se putea supraveghea și sancționa imediat orice încercare de tulburare... În același timp, se vor lua ostateci dintre conducătorii cunoscuți ai evreilor, comuniștilor... care vor fi împușcați imediat ce se va produce un act de rebeliune sau terorism”¹.

Acest ordin a fost retransmis la 30 iunie 1941 de către Armata a 4-a, cu numărul 206.820 și de către Ministerul Afacerilor Interne, către prefecturile de poliție, cu numărul 4.599. La 17 și 18 iunie 1941 a avut loc la Galați conferința legiunilor de jandarmi Chilia, Ismail și Cetatea Albă și la Roman conferința legiunilor Orhei, Lăpușna și Bălți. La aceste conferințe generalul C.Z. (Piki) Vasiliu, inspector general al jandarmeriei, a dat ordin de „curățare a terenului”. El înțelegea prin această expresie „exterminarea pe loc a tuturor evreilor din mediul rural, includerea în ghetouri a celor din mediul urban și arestarea tuturor suspectilor, a membrilor Partidului Comunist și a celor ce deținuseră funcții înalte sub administrație sovietică”².

Acest ordin a fost retransmis oral sau în scris de către toți comandanții de jandarmi, chiar și în orașele Galați și Roman, și apoi pe teren³. Un alt ordin (numărul 37.519/1941) al lui Piki Vasiliu preciza: „Minoritatea evreiască... va fi urmărită cu ultimă energie, cunoscut fiind că evreii, aproape în totalitatea lor, au pactizat frățeste cu comunismul și s-au dedat la cele mai mari acte de ostilitate contra armatei, autorităților și populației românești. Față de această populație (evreiască) se recomandă

cea mai neadormită atenție, pentru ca nici un vinovat să nu scape de răsplata pe care o merită”⁴.

Ordinele lui Piki Vasiliu au fost executate cu ferocitate de către jandarmi, după instalarea lor în posturi din Basarabia și Bucovina. Vechiul vis al antisemiților, acela de a „curăța” satele românești din Basarabia și Bucovina, alungându-i pe evrei, se transforma în realitate.

La 3 iulie 1941, Mihai Antonescu, vicepreședinte al Consiliului de Miniștri, care asuma și răspunderea conducerii statului atunci când Ion Antonescu se afla pe front, organiza o conferință cu inspectorii administrativi și pretorii care urmau să fie trimiși în Basarabia și Bucovina.

Cu acel prilej, Mihai Antonescu declara: „Ne găsim în momentul istoric cel mai favorabil și mai larg pentru o totală descătușare etnică, pentru o revizuire națională și pentru purificarea neamului nostru de toate acele elemente străine sufletului lui, care au crescut ca vâscul ca să-i întunece viitorul. Pentru ca să nu pierdem zadarnic acest moment unic, trebuie să fim implacabili. Să nu se lase nimeni înșelat de aparențele unei filosofii umanitare sub care tragica experiență a trecutului ne-a învățat că se ascunde cel mai acut interes de rasă, al unei rase care se vroia stăpână peste tot, punând în slujba ei principii abstracte, în spatele cărora se găsea o religie profitoare, în dauna unei națiuni covârșite de nevoi.

Acțiunea de purificare etnică se va desfășura prin îndepărtarea sau izolarea în tabere de muncă, în locuri de unde nu-și vor putea exercita influențele nefaste, a tuturor evreilor, cât și a celorlalți străini de neam a căror atitudine este îndoielnică. Dacă va fi nevoie, pentru desăvârșirea operei de purificare etnică, guvernămintele provinciale vor aviza și măsurile de migrațiune forțată a elementului evreiesc și a tuturor celorlalte elemente străine, care trebuie trecute peste graniță, acestea neavând ce căuta în Basarabia și Bucovina, în momentele restaurației drepturilor naționale, pentru totdeauna, în aceste teritorii”⁵.